

E. Karsh

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye (ezgkrsl@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-6120-8428

Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi

Özet

Türkistan'da 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve oluşumunu 20. yüzyılın başlarında tamamlayan Ceditçilik hareketi, İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde başta Tatarlar olmak üzere bütün Türk dünyasını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Tatar aydınlarından etkilenen Kırgız aydınları da Usul-ü Cedit anlayışı ile eğitim veren okullarda öğrenim görüp Kırgız halkını aydınlatma düşüncesi içinde olmuşlardır. Kırgız aydınları eserlerinde genel olarak; Çarlık döneminde toplumsal hayat içinde görülen aksaklıkları, halkın gelişen toplumsal düzenden geri kalmasını, yöneticilerin baskılarını ve eğitimsiz bir toplumu cehalet uykusundan uyandırmayı konu edinmişlerdir. Bu konuların eşliğinde Usul-ü Cedit mekteplerinin etkisi ile eğitim alanında gelecek kuşakların aydınlatılması yönünde yapılan çalışmalar, milli ve manevi bilinci oluşturma gayesi, ana dilde eğitimin önemine vurgu yapan ifadelerle dönem eserlerinde sıkça karşılaşılmaktadır. Özellikle çocuklara eğitici nitelikte okuma kitapları, Kırgız tarihi ve kültürünü yansıtan eserler, Kırgız alfabesini oluşturma ve Kırgız Türkçesinin gelişimine yönelik matbuat çalışmaları, sözlü edebiyat geleneği ile icra edilen şiirler neşredilmiştir. Kırgız aydınlarının edebî çalışmaları doğrultusunda bu yazıda, Ceditçilik düşüncesinin gelişimi ve Kırgız edebiyatındaki genel manzarasından söz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kırgız edebiyatı, Ceditçilik, İsmail Gaspıralı, Ceditçi düşünce.

E. Karsh

Ankara University, Institute of Social Sciences, Modern Turkish Languages and Literatures Department, Doctoral Student, Ankara, Turkey (ezgkrsl@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-6120-8428

Jadidism Movement Reflected In Kyrgyz Literature

Abstract

Ceditism, which emerged in Turkistan at the end of the 19th century and completed its formation at the beginning of the 20th century, directly or indirectly affected the entire Turkic world, especially the Tatars, under the leadership of İsmail Gaspıralı. The Kyrgyz intellectuals, who were influenced by the Tatar intellectuals, had the idea of enlightening the Kyrgyz people by studying in schools that provide education with the understanding of Usul-u Jadid. In general in the works of Kyrgyz intellectuals; they focused on the problems in social life during the Tsarist period, people's falling behind from the developing social order, the pressures of the rulers and awakening an uneducated society

E. Karsh. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

from the sleep of ignorance. At the threshold of these issues, the studies carried out to enlighten future generations in the field of education with the effect of the Usul-u Jadid schools, the aim of creating national and spiritual awareness, expressions emphasizing the importance of education in the mother tongue are frequently encountered in period works. In particular, educational reading books for children, works reflecting the Kyrgyz history and culture, printing studies for the creation of the Kyrgyz alphabet and the development of Kyrgyz Turkish, and poems performed with the tradition of oral literature were published. In line with the literary works of the Kyrgyz intellectuals, this article tries to mention the development of Jadidchi thought and its general landscape in Kyrgyz literature.

Keywords: kyrgyz literature, Jadidism, İsmail Gaspıralı, Jadidchi thought.

Giriş

Genel anlamda eğitim ve dinî alanda yenileşme ile başlayan Ceditçilik faaliyetleri toplumun her kesimine etki etmiştir. Batıda aydınlanma düşüncesiyle ortaya çıkan akımlar ve dönemin İslam dünyasında hâkim olan anlayıştan kaynaklı siyasi ve sosyal alanda yaşanan olumsuz gelişmeler, toplumda beliren huzursuzluk ortamı birçok aydını yenilik arayışına yöneltmiştir. Bu açıdan Ceditçilik fikrinin ortaya çıkmasında yaşanan gelişmeler, aydınlar aracılığıyla gözler önüne serilip yenileşme çalışmalarının gerçekleştirilmesi, eğitimde ve dinî alanda ön plana çıkan çalışmalarla birçok aydın, halkı bulunduğu müşkül durumdan kurtarmayı ve aydınlatmayı amaç edinmektedir.

Ceditçilik Türkistan'da 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış, 20. yüzyılın başlarında şekillenmiştir. Sosyal hayatı bütünüyle kapsayan Ceditçilikten etkilenmeyen hiçbir alan yoktur. Türkistan'da eğitim, kültür ve matbuat alanında gelişme gösteren Ceditçilik, ulus devlet inşasında önemli bir işleve sahip olan vatan ve millet olgularına ülküsel bir anlamın yüklendiği, güçlü bir akımdır. Ceditçilik, 1917 Ekim ihtilalinden sonraki süreçte sosyalizmin etkisine kadar devam eden daha çok sosyal alanda gerçekleşen bir harekettir [16, s. 1]. Gaspıralı, sosyal hayatı bütünüyle etkisi altına alan Ceditçiliğin, milli birlik ve beraberliğin etkisi ile Türkler arasında yaygınlaşacağını düşünmektedir. Rusya'daki Türkler için kurtuluş yolunun millî birlik ve beraberliğin yanında ortak dil ve modern eğitimden geçtiğini dile getiren Gaspıralı, somut ve kolay uygulanabilir bir proje ortaya koymak istemiştir. Projeyi gerçekleştirme düşüncesiyle öncelikli olarak okullarda hem dinî hem de dünyevi bilgilerin modern bir şekilde ve ana dilde yapılacak bir eğitimle aktarılacağından hareketle gelecek kuşakları aydınlatma yolunda çalışmalara başlamıştır.

Ercilasun'un aktardığı gibi Gaspıralı dilde birlik fikrî hareketinin oluşmaya başladığı, ilk çıkardığı gazete olan Tonguç'un giriş bölümünde bu

düşüncesini şu şekilde ifade eder: “*Milletimizin eseri olan lisanımız edebiyatça işlenmemiş ise de eğitime ve kaidelere gelecek lisandır. Gayet nazik Tatar türkülerinden, Nogay cönklerinden, Kırgız ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki eğer lisanımız usta bulup, kelime alınıp işlenirse, şimdikine göre çok dereceler parlak ve kullanışlı olur*” [7, s. 334]. Türkler arasında dilde birliğin oluşumu, ustaların bulunup kelimelerin işlenmesi ve bu doğrultuda eserler verilmesi Usul-ü Cedit eğitim anlayışının temelini oluşturmaktadır. Gaspıralı başlangıçta bu zihni hareketin oluşumunu Usul-ü Cedit okulları ve çeşitli kurslar açarak somutlaştırır.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başları Usul-ü Cedit hareketinin en çok gelişme gösterdiği dönemlerdir. Ekonomik açıdan Batılılaşan Tatar tüccarları, bu hareketin gelişimine ekonomik ve toplumsal hayata etkisinin büyük olacağını düşünüp toplumsal olaylara daha çok yöneliş gösterirler. Tatar tüccarların faaliyetleri ve bu faaliyetler içinde ön plana çıkan kursların varlığı, Ceditçilik düşüncesinin hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır [5, s. 14]. Bu kurslar sayesinde birçok aydın yenileşme düşüncesi içinde olup halkı eğitim almanın gerekliliği ve dinî yönde görülen aksaklıkları, kültürel hayatta ortaya çıkan değişimler açısından düşündürmeyi amaç edinmektedirler.

Gaspıralı'nın 1884'te bizzat kendisinin açtığı ilk Cedit okulundan sonra 1901'de Münevver Kari'nin Taşkent'te ilk Cedit mektebini açmasıyla Türkistan Ceditçi eğitim anlayışı hız kazanmıştır. 1902 yılında Mahmud Hoca Behbudî Semerkand'da yeni usulde eğitim veren ilkokulu açmayı başarmıştır. Türkistan'da aydınların çoğu yeni anlayışı desteklemiştir. Bu bakımdan önceleri kültürel bir fikir hareketi olarak doğan sonraları Türkistan halkının ortak değerlerini teşkil eden Ceditçi anlayış, İslam-Türk başlığı altında siyasi ve kültürel yönü baskın olan bir akım olmuştur [9, s. 128]. Cedit okullarının ilk ders kitabı olan Hace-i Sıbyan, dönem içinde büyük etki yaratmış ve kısa süre içinde yetişkinler için kurslar açılmıştır. Rusya'nın her ilinde açılan kursların sayısı 1905 yılına gelindiğinde başka bir deyişle yirmi yıl içinde beş yüzü bulacaktı [23, s. 110]. Kursların açılmasıyla birlikte gelecek kuşakların aydınlanması hız kazanmıştır. 1917 tarihinde edinilen bilgiye göre Türkistan'da yüze yakın Usul-ü Cedit okulunun olduğu ve bu okullarda dört bin civarında çocuğun eğitim aldığı bilinmektedir. Bu öğrenim kurumlarında Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov, Mircakıp Dulatov, Hamza, Aybek, İşenalı Arabayev, İbrayım Abdrahmanov, Mustafa Çokay gibi toplumun aydın kesimleri, yazarlar ders alırlar [20, s. 91]. Ayrıca Hace-i Sıbyan alfabe ve okuma kitabı, ilk kez fonetik ölçütler baz alınarak hazırlandığından dolayı çocukların ana dilde

E. Karşlı. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

alfabeyi öğrenmesi bakımından oldukça verimli olmuştur. Bu kitap sayesinde çocuklar kısa sürede okumayı ve belli düzeyde yazmayı öğrenmişlerdi [1, s. 55].

Ceditçilik kelimesinin tanımıyla ilgili Kasımov, Ceditçiliğin temelinde yatan “Cedit” kelimesinin “yeni” anlamına geldiğini belirtmektedir. Terimin kaynağının İsmail Gaspıralı'nın açtığı yeni mekteplerin adıyla ilişkili olduğu bilinmektedir. Gaspıralı 1884'te Bahçesaray'da açtığı okulu “Usul-i Cedit” olarak nitelendirmiştir [16, s. 2]. Cedit kelimesinin anlamını sadece bu okuldan yola çıkarak ifade etmek yanlıştır. Bu terim, sadece yenilik olarak değil değişimin yaşandığı her alanda hissedilen bir tabirdir.

Maraş, cedit kelimesinin sözlükte açıklanan “yeni” anlamına değinirken aynı kelimenin farklı bir tabiri olan *tecdid* sözcüğünün “yenilemek, bir şeyi eski haline kavuşturmak” anlamlarına geldiğini ifade etmektedir. Bu açıdan cedit kavramı sadece eskinin zamanı geçmiş ve bozulmuş özelliklerinin aksine yeni bir şey ortaya koymak olarak düşünülemez, kavramın aynı zamanda eskinin belli başlı özelliklerini yerine koyma anlamlarını da içerdiği söylenebilir. Yani kelimenin geriye ve ileriye dönük iki anlamı mevcuttur [21, s. 31]. Tatar aydınlarından Ya. G. Abdullin, Ceditçilik Hareketi'nin eski düzene mâl olmuş feodal yapıya karşı çıkmakla başladığını, bu terimin onun semantik anlamına uygun olarak toplumsal hayattaki yeniliklerin eş anlamlısı olarak kaldığını ifade etmektedir. Ceditçi düşünceyi paylaşan kişiler, feodal düşünceye ve Ortaçağ düzenine karşı mücadele eden, ilerleyici ve gelişmeci tutum sergileyen, bilimsel eğitimi talep eden kimseler olarak görülmektedir [20, s. 39].

Bu kavramın Rusya Türklerinin Rus imparatorluğu içinde kimliklerini fark etmelerini sağlayan bir hareket olarak değerlendirilmesi, bu hareketle Türklerin dünyayı akıl ve modern gelişmeler ışığında algılaması hedeflenmiştir. Aydınlar ilk olarak eğitime öncelik vermişler ve okullara yönelmişlerdir. Ceditçilik olarak adlandırılan aydınlanma ve yenileşme hareketi, Volga-Ural havzası ve Kırım Tatar çevresinde ortaya çıkmış, buradan da Azerbaycan ve Türkistan'a yayılmıştır [2, s. 165]. Ceditçiliğin yaygınlaştığı coğrafya düşünüldüğünde bir domino etkisinin somutluk kazandığı görülür. Bu etki, sosyal alandaki eşitsizlik, eğitimsiz toplum, dinî öğretilerdeki dogmatik tavır ve yaşanan siyasi baskı gibi durumların varlığıyla birleşerek yayılım alanını arttırmıştır.

Ceditçiliğin önemli bir basın yayın faaliyeti olan Tercüman gazetesinin dili, yer yer Kırım Türkçesinin yer aldığı sade bir Osmanlı Türkçesinden oluşmaktaydı. İsmail Gaspıralı'nın gazetede kullandığı dil ise

yalın ve saf bir anlatımın olduğu günlük konuşma diline yakın tabirlerin kullandığı bir dildi. Gaspıralı, bir bölge ya da ülkede yaşayan Türk halkına ithafen yazdığı çalışmalarda olabildiğince yerel konuşma diline yakın bir anlatım sergilemeye dikkat ederdi. Örneğin Transkafkasya Müslümanlarına seslenmek istediği yazılarında Azerbaycan Türkçesinin sözcük ve tabirlerini özel olarak kullanırdı [18, s. 78]. Bu açıdan Gaspıralı'nın seslenmek istediği Türk toplumuna ithafen yerel söz kalıplarını ve özel söylemleri kullanması, ulaşmak istediği halka doğrudan temas etme gayesini ve halka yakınlaşmada düşüncelerini net bir şekilde ifade etmeye çalıştığını göstermektedir.

1880'li yılların Çarlık Rusya'sının eğitim sisteminin önemli bir parçasını Rus okulları ve medreseleri oluşturmaktaydı. Rus okullarında Müslüman çocukların ana dillerinde eğitim alamamasıyla birlikte mevcut medreseler de bu ihtiyacı karşılayacak durumda değildi. Nitekim Gaspıralı bununla bağlantılı olarak süreli yayınları bastırmaya devam ederken Tercüman gazetesini çıkarır ve burada eğitim konusu üzerinde sıklıkla durur [1, s. 53]. Ceditçilik fikri ve bu hareketin bir parçası olan Usul-ü Cedit okullarının yayılmasında Gaspıralı'nın çıkarttığı Tercüman gazetesi epey etkili olmuştur. Gazetenin ilk amacı, ortak bir Türk edebî dili oluşturmaktır. Gazetede Türk dünyasının güncel konuları ile ilgili hususlar işlenmekteydi [6, s. 27]. Gazeteye birlikte oluşan faaliyetler, Ceditçilik fikrinin tesadüfen ortaya çıkmadığının göstergesidir. O dönemde Tercüman gazetesinden daha şöhretli bir basın yayın faaliyeti oluşmamıştı.

Soylarının adı Rusya'nın seçkin asilzadeleri arasına giren Gaspıralı, Bahçesaray'daki Zincirli Medresesi'nde öğrenim gördükten sonra İstanbul'a gelmiştir. Burada eğitimine devam ettiği dönem, Tanzimat devrinin sosyal hayat içinde canlandığı bir zamana rast gelmekteydi. Bu dönem içinde sosyal hayattaki yeniliğin yansımaları, millî bilincin oluşmaya başladığı, ilim ve kültürle ilgilenenlerin sayısının arttığı 1870'li yılların İstanbul'unda Gaspıralı'nın Ceditçi düşünce faaliyet alanının teşekkül ettiği dönem içinde görülmektedir. Avrupa'ya giden Gaspıralı'nın Paris'te üç yıl yaşadıkdan sonra Rus toplumunda meydana gelen dönüşümleri eserlerinde temel alan Turgenyev ile tanışması hayatının dönüm noktasını oluşturur. Turgenyev'in kâtipliğini yapan Gaspıralı, yazarın vefatı üzerine Vefâyatnâme'yi yazmıştır [17, s. 337–338]. Gaspıralı'nın hayatındaki bu gelişmelerle birlikte tecrübe ettiği pek çok olay, Ceditçilik fikrinin birdenbire oluşmadığının kanıtıdır. Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkan Ceditçi düşünce, Doğu ile Batı'nın harmanlandığı yenilikçi bir harekettir. Bu hareketin parçası olarak

E. Karşlı. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

Gaspıralı'nın eğitimle ve dinî yenileşme ile başlayacağını düşündüğü süreç, Doğu ile Batı'nın sentezlendiği bir düşünce akımı ortaya çıkarmaktadır.

Gaspıralı Paris gezisinde, seyahat ettiği yerlerdeki gözlemlerini anlattığı bir risale yazmıştır. *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene* adını taşıyan bu risalede Hristiyanlığın merkezinde Avrupa'daki medeniyetin gelişimi, Doğu ve Batı kavramları her yönüyle ele alınmıştır. Seyahatinden epey süre sonra İstanbul'da basılan risale, Avrupa medeniyetine eleştirel bakış açısı ve Gaspıralı'nın kendine has üslubunu göstermektedir. İronik ve dengeli yaklaşımın sergilendiği bu risale otuz sayfadan oluşmaktadır. Eserde Doğu ile Batı'nın mukayese edildiği ve Doğu'nun Batı'yı hangi yönlerle ve nasıl anlamlandırdığı önemli bulgular çerçevesinde açıklanmıştır [8, s. 30]. Kıvrımlı Türk bir aileye mensup olan Gaspıralı'nın ailesinden öğrendiği kültür birikimi, gezip dolaştığı yerlerden edindiği izlenimler yenileşme düşüncesinin ortaya çıkmasında önemli faktörlerdendir.

Gaspıralı'nın modern fikirleri, Rusya Türklerinin zihinlerinde yer edinmeye başlamıştı. 29 Ağustos – 3 Eylül 1906 tarihleri arasında III. Büyük Rusya Müslümanları Kongresinde okullarda eğitim dilinin Türkçe olması konusunda ısrarcı tavır sergileyerek bu konudaki görüşünü kabul ettirmiştir. Tüm bu yaşanan gelişmeler doğrultusunda Rusya'da azınlıkların Hristiyanlaştırılması siyaseti amaç edinilerek İlminskiy'in Rus alfabesini Türk lehçelerine uygulama, Rus kültürünü ve Ortodoksluğu Müslüman toplumuna öğretme düşüncesi içinde gerçekleşen stratejiye geri dönüş yapılmıştır. 1920'li yılların sonrasında, İlminskiy'in oluşturduğu bu sistem doğrultusunda her boyun en uzak ağzının esas alındığı yeni yazı dilleri meydana getirilmiştir [18, s. 78].

Dönem içinde Ceditçilere geleneği devam ettirmek isteyenler tarafından çeşitli baskılar yapılmıştır. Gelenekçilerin düşüncesi içtihat, ıslahat, tecdit gibi yenilik düşünceleri aşıl原因an birçok tabirin ve bunlarla birlikte gelen birçok faaliyetin geleneği bozacağı yönündeydi. Geleneğin bozulması demek, gençlerin Batılı düşünce tarzında gelişmesi, ahlaksız bir toplumun oluşacağı, başka dinlere sempatinin artacağı, kimliklerinin yok olacağı düşüncesini kapsamaktaydı. Gelenekçiler bu endişelerinden dolayı yenilik anlayışını benimseyenlere karşı çıkmıştır. Kadimciler ismiyle anılan bu kişiler, Rus hükümetinin desteğini alarak yenilik taraftarlarına mani olmak yönünde birtakım faaliyet alanı oluştururlar. Ruhani Meclis ve Diniye Nezareti'nin kurulmasıyla Rus hükümeti bir yandan Müslümanlara din özgürlüğü tanırken diğer tarafta onların çalışma alanlarını denetlemekteydi. Yayınlar sıkı denetim altında olurken sansür faaliyetlerini

sürdürmek amacıyla Mollalar görevlendirilmişti. Rusların kadimcilere bu denli destek vermesinin temel sebebi, Tatarların gelişmesine engel olarak onların sadece Rusya Müslüman'ı olarak kalmasını istemesiydi [14, s. 1266–1267].

Yenileşme devri, Türkler arasında aynı zaman diliminde gerçekleşmediği gibi aynı şart ve durum içinde de ortaya çıkmamıştır. 1905 ihtilalinde yenilik isteyenler, Ceditçilerin faaliyetlerini gerçekleştirmede büyük gelişmeler yaşanması açısından önem arz etmektedir. Türk dünyasında yenilik, ilk olarak eğitim, basın-yayın ve edebiyatta meydana gelmiştir. Özellikle sosyal alanda yenileşmeye gidilmiştir [6, s. 16]. İhtilal sonrası idareyi ele geçiren Türklerin sosyal alanda yenileşme imkânına kolay eriştikleri söylenebilir. Ceditçilerin sosyal alanda gerçekleştirdiği yenilikler toplumun gelişimine katkıda bulunmuştur.

Tüm bunlardan hareketle yeni anlamına gelen Ceditçilik düşüncesi, aydınların toplumda görülen aksaklıları ortaya çıkardığı, halkı aydınlatma gayesi ile yansıtılan güçlü bir akımdır. Aydınlar, toplumun aksayan yönlerini belirleyerek basın-yayın faaliyetleri ile halkı bilgilendirmeyi amaçlamışlardır. Ceditçilik düşüncesi genel anlamda geçmişin aksayan yönlerini belirleyip geleceğe yönelik çalışmaları değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

1. Kırgız Edebiyatında Ceditçilik Faaliyetleri

Güçlü bir sözlü kültür geleneğine sahip olan Kırgızların yazılı edebiyata geç kavuşması sebebiyle yenilik faaliyetlerine geçiş hemen olmamıştır. Edebiyatın oluşum safhası her ne kadar 1917 ihtilaliyle başlasa da daha öncesinde sözlü kültürün etkin olduğu bir dönemin varlığı bilinmektedir. Yazılı edebiyata geçiş aşamasında dahi sözlü kültür geleneğinin hâkim olduğu edebiyat anlayışıyla karşılaşmaktadır. Bu dönemde halkı cehalet uykusundan uyandırmaya çağıran eserler, Ekim ihtilaliyle, yani yazılı edebiyata geçiş aşamasında kendini gösterebilmektedir.

Kırgızların genel anlamda edebiyatların oluşum süreci, 1917'ye kadar sözlü bir şekilde ve sözlü kültür etkisinde şekillenmiştir. Yazılı edebiyatın gelişim süreci yani Ekim ihtilaline kadarki süreçte aydınlar, Tatar ve Özbek okullarında eğitim almışlardır [6, s. 47]. Bu yüzden aydınların eserlerinde Özbek ve özellikle Tatar Türkçesinin etkisi büyüktür. Hatta Tatar okullarında eğitim gören birçok Kırgız aydınının eserlerinde Tatar Türkçesinin baskın olduğu görülmektedir.

E. Karsh. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

1890 yılından başlayarak Usul-i Cedit okulları Fergana Vadisi'nin çeşitli şehirlerinde yayılmıştır. İsmail Gaspıralı'nın büyük çabaları ile açılan bu okullar, Kırgızistan'ın Karakol şehrinde onun adıyla açılmıştır [12, s. 162]. Bu okulda birçok Ceditçi aydın yetişmiştir. Yeni eğitim metodunun hüküm sürdüğü dönemde 1900–1910 yılları arasında Tatar Mollaların önerisiyle Orta Asya'da Usul-i Cedit okulları açılmaya başlamıştır. Kırgızistan'ın kuzeyinde göçebe Tatarlar, güneyinde ise yerleşik yaşayan Özbekler okullar açmıştır. Bu mektepler, yerleşik ve yarı göçebe yaşam süren Kırgız köylerinde; bugün de Al Talaa, Toguz Toroo, Ketmen Töbö ilçeleri gibi dağlık yerlerde dahi açılmıştır. Sayıca fazla olmayan Kırgız çocukları da bu okullarda öğrenim görmüştür [19, s. 24]. Böylece Tatar ve Özbeklerin çabalarıyla Kırgızistan'da Cedit düşüncesi yaygınlaşma evresine girmektedir.

Tatar okulunu bitirip Kırgız halkı için yenilik arayışında olan birçok Kırgız aydını, ülkesine geri dönüp Kırgız yurdu için büyük görevlerde bulunmuşlardır. Onlardan biri Ibrayım Abdırahmanov'dur. Manas destanını araştıran aynı zamanda öğretmen olan Ibrayım Abdırahmanov, etnografya ve folklor araştırmaları da yapmıştır. Issık Köl'de dünyaya gelen Ibrayım, Müslüman mektebinde eğitim gördükten sonra Karakol'daki Usul-i Cedit adındaki Tatar okulunda eğitimini tamamlamış daha sonra Ceti Ögüz ilçesinde Ceditçi faaliyetler gösteren okulda uzun bir süre öğretmen olarak çalışmıştır. At Başı'da kendi faaliyetlerini devam ettirdikten sonra 1926 yılında Frunze öğretmen kursunu, 1939'da Frunze'deki Pedagoji Üniversitesi'nin Kırgız Dili ve Edebiyatı Fakültesi'ni bitirmiş ve uzun yıllar öğretmenlik yapmıştır. Böylece Ibrayım Kırgız bilim insanlarından biri olarak Kırgızlar için Kırgız tarihi, edebiyatı ve etnografyası açısından saygıdeğer biridir [22, s. 69–70].

1900'lü yılların başında yenileşme hareketinin okullarda yaygınlaşması, birçok basın yayın faaliyetinin gerçekleşmesi, süreli yayınların sürdürülmesine öncülük etmiştir. Kazan ve Ufa'da gerçekleşen matbuat faaliyetlerinin hızlanmaya başladığı zamanda dış dünya ile ilişkiler Türkler arasındaki farkındalığı arttırmıştır. Bu dönemde Kırgızların en önemli destanı Manas'ın yazıya geçirilme çalışmaları hız kazanmıştır. Keldibek Barıbozovlu Bek Murad, Kumaroğlu ve Sagınbay Orazbekoğlu gibi ünlü Manasçılar tarafından Manas Destanı'nı halka indirgeme yolunda çalışmalar yapılmıştır. Yine bu zaman diliminde Kırgızlar arasında Kalıgul Bayov (1785–1855), Arstanbek Buylasov (1868–1917), Toktogul Satılganov (1864–1933), Moldo Niyaz (1823–1896), Moldo Kılıç Şamırkanov (1868–1926) gibi büyük şairler yetişmiştir. Şairler, eserlerinde

halkın Çar döneminde çektiği eziyet ve sıkıntıları kaleme almışlar, halkın buldukları durumdan kurtulmalarının yollarını aramışlar, bu doğrultuda idarecileri uyarıcı nitelikte şiirler yazmışlardır. Bu dönemde Rus işgaline karşı çıkmak, şiirlerin ana konusunu oluşturmaktadır. Eserlerinde bu konuya sık sık değinen Moldo Niyaz, şiirlerinde halkın Sovyet Rusya'sının istilasından kurtulması için çözüm aramıştır [24, s. 60–61]. Kalıgul Bayov, Arstanbek Buylasov Toktogul Satılğanov, Moldo Niyaz, Moldo Kılıç Şamırkanov gibi isimler Kırgız Kol Cazma Adabiyatı'nın önemli temsilcilerindedir. Çar döneminin baskı ve zulmüne bizzat tanık olan şairler Ekim ihtilali sonrasında yazılı edebiyata geçiş süresinde halkı aydınlatmaya yönelik eserler vermeye devam etmişlerdir.

Moldo Kılıç, Çar döneminde toplumun aydın kesimini bilinçli olarak sıkıntıya düşüren yöneticilerin uygulamaya çalıştıkları baskıya, özellikle yönetici kesimin aydınlarla olan çatışmalarına Çüy Beyanı adlı şiirinde değinmektedir. Kırgızların ilk Ceditçilerinden biri olan Moldo Kılıç, eserlerinde dil ve eğitim konusundan yoğun bir şekilde bahsetmektedir.

Orus degen curt eken	<i>Rus dediğin bir vatandır</i>
Kıyın eken corugu	<i>Zordur onun yorumu</i>
Malay kıldı kırgızı	<i>Köle etti Kırgız'ı</i>
Til bilgeniñ baarisin	<i>Dil bilenlerin hepsini</i>
Kenselerge turguzdu	<i>Maden ocaklarına yolladı</i>
Künöökördü küşküşöp	<i>Günahkâr varsayıp</i>
Nabaktıga kirgizdi	<i>Fırınlara soktu</i>
Boluş koyup, biy şaylap	<i>Baş koyup, bey seçip</i>
Elge borum bilgizdi	<i>Halka kardeşçe davrandı!</i>

[15, s. 100]

Toplumun dil bilen aydınlarını acımasızca maden ocaklarına gönderen siyasi otorite, toplumu aydınlatmaktan başka düşüncesi olmayan aydınları suçlayıp halkı aldatmaya çalışmaktadır. Şiirde görüldüğü üzere şair, Rus yönetiminin gerçek yüzünü görüp eleştirmektedir. Şair, Cedit hareketini fikrî açıdan desteklemekle kalmaz aynı zamanda eğitim faaliyetinin oluşturulmasına gerek olduğunu savunur. “Orus” sözcüğü sadece Rus anlamına gelecek şekilde kullanılmaz, bu söz aynı zamanda devrin yöneticileri için de kullanılır. Halkın bulunduğu zor durumda bey ve zenginlerin topluma çektirdikleri eziyet ve işkenceler, o dönem içinde Çarlık Rusya'sının güttüğü siyasi tavırdan farklı değildir.

Kırgız toplumsal hayatını eserlerinde dile getiren, Kırgız sözlü edebiyatının önemli bir diğer temsilcisi Moldo Kılıç Törögeldi'dir.

E. Karşlı. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında eserler veren şair, halk şiiri ve Doğu edebiyat geleneği ile yetişir ve eserlerinde Kırgız toplumsal hayatını temel alır. P. Nikitin, A. Tokombayev, K. Yudahin 1956'de yayımlanan *Literaturnaya Gazeta* "Edebiyat Gazetesi" adlı gazetede kaleme alınan makalelerinde Moldo Kılıç ile ilgili "O, Kırgızistan'da o dönemin özel sesidir. O, dönemin olumlu ve olumsuz yönlerini, zıtlıklarını gösterir" şeklinde görüşlerini dile getirmişlerdir. Ayrıca Moldo Kılıç Şamırkanov, Moldo Kılıç Törögeldi'nin oğludur [20, s. 224–225]. Eğitime önem veren bir babayla yetişen Şamırkanov ile ilgili T. Samançin, şairin 1905'ten sonra Tatar Türkçesi ile yayınlanan gazete ve dergilerle tanıştığını; İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi ile Kazan'dan Yulduz gazetesini okuduğunu, bu süre içinde basılan Kazak şairlerinin eserlerini tanıma imkânı bulduğunu belirtmektedir [20, s. 227]. Usul-ü Cedit okullarında öğrenim gören şair, Kırgızların Rus hâkimiyeti döneminde yaşantısını ve nizamlarını görmüş, tüm bunlar edebî hayatının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Moldo Kılıç'ın *Kerme Too, Ala Too* "Kakşaal, Pamir Too" adlı şiirinde:

<i>Kudret gün Allah'ın</i>	<i>Nişanı der cehennem</i>
<i>Müthiş büyük zevk</i>	<i>Eşen şeyh hocası</i>
<i>Kerme Dağ'da varmış</i>	<i>Varlık benim yazdığım</i>
<i>...Alt yanını çevirsen</i>	<i>Başım mezara girdikten sonra</i>
<i>Ateş çıkan yer olur diye</i>	<i>Kıyamet günü gelinceye kadar</i>
<i>Duyardım her zaman</i>	<i>Öylece durur mezarım</i>
<i>Halkulade doğru der</i>	<i>Aniden göçüp gidersem</i>
<i>Gençten çıkan mollası</i>	<i>Söyleyecek vasiyetim</i>
<i>Yeni usul okuyan</i>	<i>Gereği yok eski kalıntı</i>
<i>Arasında çoğu</i>	<i>Kurgan ile kümbetin</i>

[20, s. 230–231]

Sadece Kırgız dağlarının güzelliklerine değinmeyen şair, Usul-ü Cedit okullarında öğrenim gören gençlerin eğitimi hakkında bilgi vermektedir. Eski kalıntıları eleştiren şair, yazdıklarının ve bilimin her şeyin üzerinde olması gerektiğini gelecek kuşaklara vasiyet etmektedir.

Yenileşme çalışmaları ile Kırgızistan'da önce Rusça sonra Kırgız Türkçesi ile gazete, dergi ve kitaplar yayınlanmaya başlamıştır. İlk gazete 1914 yılında *Pişpek Yaprağı* adıyla Tatar iş adamı Hodayev'in Progress adlı matbaasında basılır. Ekim ihtilalinden sonra 7 Kasım 1924 tarihinde Kırgız Türkçesi ile yazılan ilk gazete olan Erkin Too yayın hayatına başlamıştır [22, s. 77]. Kırgız yazılı edebiyatının başlangıcı sayılan Erkin Too gazetesi birçok edebî eserin verilmesine öncülük etmiştir. Gazetede hem Kırgız hem

de Tatar şair ve yazarlar eserlerini üç dilde (Kırgızca, Tatarca ve Rusça) yayınlama imkânına sahip olmaktadır.

Usul-i Cedit okullarının yaygınlaşması, yenileşme düşüncesiyle gerçekleşen eğitim faaliyetleri, halkı aydınlatma yolunda öne çıkan gazetecilik çalışmaları gerek yeni türlerin ortaya çıkmasını sağlamış gerekse Tatar kitap üretiminin çoğalmasına yol açmıştır. Çalışmalar için özellikle Rusça, Fransızca ve Arapçadan çeviri sayısında artış görülmüş, Tatar fikir hareketleri yeniden şekillenip modern İslam anlayışına doğru yöneliş başlamıştır. Yönelişle birlikte Kırgız yazar ve şairlerin büyük çoğunluğuna Tatar şairler G. Tukay ve M. Gafuri'nin şiirleri, G. İshaki ve G. İbragimov'un nesirleri, Tatar gazete ve dergileri tesir etmiştir. Tatar şair ve yazarların dil ve din kardeşliği, ortak kültür çerçevesinde ele aldıkları konular Tatar ve Kırgızlar arasındaki ilişkiyi artırmış; ekonomik, sosyal etkenler bu ilişkiyi daha da şekillendirmiştir [2, s.168]. Tatar sanatçıların sosyal ve siyasi yaşamda görülen adaletsizliklerin çözümüne dair; dönemin yöneticilerinin gerçek yüzünü göstermek adına verdikleri mücadele örneği eserlerde yer bulmuştur. Örnek tiplerle oluşturulan konular birçok Kırgız şair ve yazarı (Moldo Kılıç, Toğolok Moldo, İ. Şaybekov, A. Cutakeyev, Aldaş Moldo, K. Tınıstanov, O. Sıdıkov, S. Karaçev gibi) etkilemiştir. Kırgız şair ve yazarların Tatar aydınlarından etkilendikleri konular benzer olduğundan dolayı bu çerçevede dil ve düşünce alanında benzer yönlerin şekillendiği görülmektedir. Bu isimlerden Tatar okullarında yeni eğitim düzeninde öğrenim görenler de vardır. Ayrıca Kırgız edebiyatçıları bu eğitim düzeni içinde öğretmenlik yaparak gelecek kuşakları eğitmeyi hedefledikleri, halka yararlı bireyler yetiştirme düşüncesi içinde olmuşlardır.

Kırgız halkının aydın eğitimcisi Aldaş Moldo ana dilde eğitime önem vermiş, kendi imkânlarıyla Arap harfli el yazısı ile Kırgız alfabesi oluşturmuştur. Usul-ü Cedit okullarında eğitim veren şair, çocuklara eğitim vermenin yanında eserlerde yazar. 1905 yılında kaleme aldığı *Şayloo* "Seçim" adlı şiirinde yönetici kesimin aralarındaki mücadeleye değinilirken, yöneticilerin bu mücadelelerde halkı karışıklık içinde bıraktıkları anlatılmaktadır. 1912'de *Barakan Cönündö Bayan* "Barakan Hakkında Beyan" ve 1914 de yazdığı *Hal Zaman* adlı eserlerinde Rus hâkimiyetinde Kırgız halkında meydana gelen gelişmeler konusunda fikir yürütülürken Kırgız halkının gelişmesine ilişkin Rusya faktörünün olumlu etkisi ve Çarlık yönetiminin sömürge siyasetinin olumsuz etkisi, Rus memurların ve yerel temsilcilerin bir araya gelip halka nasıl eziyet ettikleri anlatılmaktadır [20, s. 235]:

E. Karşlı. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

*Felaket gibi çöktü itler hey!
Felaket basan süslemeliye.
Yeşeli yulka bindirmez
Kara körpe iyi kaftan,
Yakalı kıyafet giydirmez.
Diğer bir yerinde ise:
Sürüp çıkardı dağlara,*

*Aşıp göçtü neçe bel,
Ekin ekecek yeri yok
Bitik düştü zavallı halk
Şu yaptığı doğru mu?
Takati kalmayan el yurt
Bir gün mutlak,
İsyan eder çıkar kavgaya.*

Şiirde görüldüğü üzere Çar döneminde eziyete uğrayan Kırgızlar daha fazla dayanamayıp yurtlarından göçmek zorunda kalmış, mücadele etmeye takati kalmayan halk ise isyan etmeye başlamıştır. Rus yönetiminin gelmesi kimi şaire göre Çar döneminin zulmünden kurtulmanın çaresi olarak görülürken kimine göre ise Rus yönetiminin baskıcı tutumunu göstermektedir. Ceditçi düşünce ile aydınlar halkın sömürülmesine karşı çıkarak mücadele örneği sergileyip halkı aydınlatmayı hedeflemişlerdir. Zira cedit okullarında eğitim gören birçok Kırgız aydını halkın gelecek günlerinin aydınlanmasına eserlerinde öncülük ederek tarihe not düşmektedirler. Ayrıca Türkistan'ın işgali ile başlayan zorlu süreç ve beraberinde gelen sıkıntı ve devrin koşulları altında halkın çektiği zorluğu anlatan aydınlar aynı zamanda dönemde birçok esere konu olan “Zamana” adıyla bir akım ortaya çıkarırlar. Birbirinin devamı niteliğinde yazılan bu şiirlere Aldaş Moldo'nun Hal Zaman'ının yanı sıra Moldo Kılıç'ın Zar Zaman “Zor Zaman”, Kalıgul Bayov'un Ahır Zaman “Ahir Zaman”, Arstanbek'in Zar Zaman “Zor Zaman” eserleri örnektir.

Togolok Moldo, çocukları eğitim alanında yenileştirmeyi pek çok eserinde göstermektedir. Sözlü kaynağı en iyi şekilde kullanan şair ve yazar Togolok Moldo çocuklar için *Karışkır cana Tülkü* “Kurt ve Tilki” *Tülkü menen Turna* “Tilki ile Turna” masalları; kadınların eşitliği konusuna değindiği *Kız Kencenin Armanı* “Kence Kızın Hayalleri”, *Çalga Bergen Kızdın Armanı* “İhtiyara Varan Kızın Hayali” gibi eserler kaleme almıştır [20, s. 238–239].

Yenileşme düşüncesinin etkisiyle oluşan müzikli tiyatro grupları okullarda dinî tiyatro oyunlarının sahnelenmesine etki etmiştir. Kırgızistan'da Tatarların nüfus olarak kalabalık olduğu yerlerde Tatar oyuncularını müzik ve tiyatro oyunları sahnelemektedir. Tatar tüccarları tarafından desteklenen oyun faaliyetleri birkaç grup arasında sıklıkla oynanırdı. Bazı Tatar oyuncularını Rus tiyatrosunda tiyatro faaliyetleri sürdürürken çoğunluğu Müslüman gruplarında yer alırdı. Bu gruplarda Tatarların yanı sıra Özbek, Başkurt, Kırgız, Kazak ve Uygurlardan bulunan

temsilciler, öğretmenlerden ve öğrencilerden oluşmaktaydı. Bu Müslüman gruplardan biri Prjevalsk ilinde, Kırgızların önemli yazarı Sıdık Karaçev'in kaleme aldığı *Borç* adlı ilk Kırgız dramını sahnelemiştir [22, s. 77–78]. Kırgız yazarlarından Sıdık Karaçev tiyatro ve hikâye alanında kendini göstermesine rağmen birçok eseri dönemin siyasi rejiminin tepkisini çektiğinden dolayı yasaklanmış ve ortadan kaldırılmıştır. Tatar okullarında eğitim gören Karaçev, halkı uyandırmaya yönelik eserler vermiştir.

Ceditçiliğin etkili olduğu dönemde Ceditçi aydınlara birçok suçlamada bulunulmuştur. Sovyet dönemi araştırmacıları, Kırgızistan'da milliyetçi ideolojinin etkisiyle eserlerin verildiği söylenen, Ceditçilik faaliyeti gösteren okulların bu ideolojinin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Yine o dönemde araştırmacılar tarafından Usul-ü Cedit düşüncesiyle açılan birçok okula Panislamcılık ve Pantürkçülük fikrine hizmet ettiği, orada eğitim veren Ceditçi aydınlara ise millî burjuvanın temsilci olduğu şeklinde suçlamalarda bulunulmuştur. Sovyet dönemi araştırmacılarının aksine Kırgız tarihçisi Kurmanov, aydınların Ekim ihtilalinden önce Çarlık rejiminin baskıcı tutumuna karşı çıktıklarından, ihtilalin etkisiyle yerli aydınların Çarlık Rusya'nın sömürgesine karşı duruş sergileyip, ihtilal sırasında bağımsızlık kazanabilmek için büyük çabalar sarf ettiklerinden bahsetmektedir [12, s. 160–161]. Kırgız Sovyet hükümeti, Ceditçi aydınları şöyle ifade etmekteydi:

“...1905 yılındaki ihtilalden sonra Kırgızların az çok entelektüelleri ortaya çıkmaya başladı. ...fakat bunların arasında işçilerden birisini göremiyoruz, bunların hepsi o zamanki Çar ve yönetimine karşıydılar. Onların bütün hazırlıkları tercümanlık ve dincilik yönünden aynı olup, bu birlik yolunda çalıştılar. Örneğin Osmonaalı Sıdikuulu, İşanaali Arabayuulu, Abdikerim Sıdikuulu, Satarkul Cankaraçuulu, Kemel Şabdanuulu v.b. bunlar kendi amaçları ve istekleri ile bütün emekçileri ezme yollarını arayıp, üstünlük kuran zengin burjuvanın güvenilir ve ilk destekçileri olarak kabul edilir. Bir yönüyle tercümanlar, diğer yönüyle dinciler emekçileri zalim Çarın siyasetine hizmet ederek ezdiler. ...14–15 yıllarında Ufa ve Kazan'da okuyan zengin-burjuva entelektüellerin bazı hamleleri oldu. Bu hareketler tartışmasız Pantürkçülük üzerine kuruldu. Başka bir deyişle onların hareketleri bütün Türk halklarını ve dillerini birleştirme yönünde oldu. O zamanlar İşanaali Arabayuulu ve Osmonaalı Sıdikuulu önderliğinde Kırgızların ilk aydınları yazı meselesine yöneldiler. Onların yazıları Kırgız dilinde değil, Pantürkizmin önderliğinde Çağatay dilinde idi” [10, s. 239–240]. Kırgız Sovyet yönetiminin bu görüşü aslında Kırgız Ceditçi aydınlarının ortak bir Türk dili çevresinde Türk halklarının birliğini

E. Karşlı. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

istediğini, eğitim ve kültürel alanda halkı aydınlatmaya çalışıp bu konuda çalışmalar yaptıklarını göstermektedir.

Yenileşme düşüncesinin ağırlıklı olarak işlenen konuları arasında Kazak ve Kırgızların dış dünyadan geri kalması ve toplumun cahil olması aydınlar arasında büyük sorun teşkil etmektedir. Cahillik ve geri kalmışlıktan kurtulmanın tek yolu olarak eğitim almanın gerekliliğini savunan aydınlar, geleneksel eğitim metodunun eksikliği üzerinde durmuşlardır. Bu aydınlardan Osmonaali Sıdıkov ana dilde eğitime vurgu yapan cedit okullarının ihtiyaç duyduğu ana dilde iki adet tarih kitabı yazmıştır. Yine yenilikçi aydınların öncülüğünde yeni eğitim metoduna ilişkin 1911 ile 1914 yılları arasında dört adet Kırgız Türkçesinde eser basılmıştır. Kırgız Türkçesiyle basılan ilk eserler olması bakımından bu çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Bu eserler şunlardır: Moldo Kılıç'ın *Kıssa-ı Zelzele'si*, Kırgız ve Kazak Usul-ü Cedit okullarındaki kaynak yetersizliği doğrultusunda İşenaali Arabayev tarafından yazılan *Alifba Yake Tötek Oku* ve diğerleri ise Osmonaali Sıdıkov'un yayınladığı *Muhtasar Tarih-i Kırgızıya* "Kısaca Kırgız Tarihi", *Tarih-i Kırgız Şadmaniye* adlı eserlerdir [10, s. 240–241]. *Muhtasar Tarih-i Kırgızıya* adlı eserden bir yıl sonra neşredilen *Tarih-i Kırgız Şadmaniye*'de, Kırgız halkının eski dönemlerden başlayarak 19. yüzyılın başına kadarki süreçte oluşan boy yapısı ile Kazak ile Dunganların şeceresinin dâhil olduğu bilgiler yer almaktadır [20, s. 96]. *Kıssa-ı Zelzele* "Zelzele Hikâyesi", *Alifba Yake Tötek Oku* "Alfabe ve Hızlı Okuma" adlı eserler İşenaali Arabayev tarafından Ufa'da yayınlanmıştır. Arabayev'in *Alifba Yake Tötek Oku* adlı eseri Kırgız Türkçesinin kelime ve gramer kurallarına yer veren ilk yazılı eser olma özelliği taşır. Çalışmanın yol göstericisi İsmail Gaspıralı'nın *Hace-i Sıbyan* adlı kitabıdır. Eser Kırgız ve Kazaklara okuma yazma öğretme amacıyla yazılmıştır. Bu eser hem Gaspıralı'nın yenileşme fikir hareketinin Kırgız ve Kazaklar arasında yaygınlaşmasını sağlamış hem de eserin Kırgız ve Kazak Türkçesinde yayınlanması, cedit eğitim sisteminin Kırgız ve Kazaklar arasında hızlıca yayılmasına olanak sağlamıştır [11, s. 394–395]. Arabayev aynı zamanda Kırgızların ilk gazetesi olan Erkin Too'nun yayın hayatına geçmesinde büyük çaba sarf etmiştir [12, s. 168]. Tüm bu faaliyetler Kırgızların aydınlatılması yolunda verilen ilk önemli çalışmalardır. Bu eserler aynı zamanda Kırgız tarihi ve kültürünün anlatıldığı, halkta milli düşüncenin oluşmasını sağlayan önemli yazılı kaynaklardır.

Alifba Yake Töte Oku adlı eserdeki okuma parçaları bozkırda yaşayan çocuk ve insanların yaşamını anlatmaktadır. Okuma parçaları kendi içinde ideal insan tipini biçimlendirerek çocuklarda ideal tip oluşturmayı

amaçlamıştır. Toplumsal olaylara eserlerinde sık sık değinen Arabayev, bu kitapta Ceditçi düşünceyi şekillendirmek istediği toplumsal yapı içinde kayda değer görüşler ortaya koymaktadır. Eserde Kazak ve Kırgız sözlü edebiyat geleneğinin ürünleri de yer almaktadır [11, s. 395–397]. İdeal bir toplumun oluşması gelecek kuşakların eğitimiyle mümkündür. Ceditçi düşünce ile eserler veren aydınlar cedit düşüncesi içinde yetiştirmeyi amaçladıkları çocukları ideal insan tipini hem eserlerde hem de cedit okullarında verdikleri eğitimle sağlamışlardır.

Kırgızların ilk tarihçisi Osmonaalı Sıdıkov'nun 1914'de Ufa'da basılan *Tarih-i Kırgız Şadmaniye* adlı eserinde Kırgız halkını tarihi okumaya, öğrenmeye davet ettiği aşağıdaki dizelerde görülmektedir [20, s. 102]:

*Tarih demek geçmişteki ahvali bilmek
Ata baba, evliya yerini bilmek
Yaptığın işin, peygamberin yolunu bilmek
Cihanda dolaşmak demek
Yeryüzünde çeşit çeşit insanları
Türlü türlü dinleri bilmek demek.*

Çarlığın hüküm sürdüğü zamanda yani 1917 öncesinde yazılı edebiyata geçiş aşamasında Kırgız yazı dilinin gelişmesini sağlayan İşenaalı Arabayev ve Osmonaalı Sıdıkov gibi sanatçılar eserleri ile önemli katkılara imza atmışlardır. Yazılı edebiyatın ilk çalışmalarını kapsayan bu dönemde Osmonaalı'nın içinde yer aldığı *Cazgıç Akındar* “Yazan Şairler” şeklinde bir tabir oluşmuştur. Cazgıç akınların eserlerini kaleme aldıkları yazı, İslamiyet'in Türkistan'da yaygınlaşması ile bağlantılı Arap alfabesi kullanılarak ele alınmıştır [11, s. 388]. Arap harfli bu metinler İslamiyet etkisinde gelişen sözlü edebiyat geleneğinin yazıya dökülmüş ilk halidir.

Yeni usulde eğitim veren okulların gerekli ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmamaktaydı. Kırgızların millî şair ve yazarı, aynı zamanda ilk profesörü Kasım Tınıstanov, Karakol şehrinde yeni eğitim öğretim veren Özbek okulundan 1912–1913 yılında mezun olduktan sonra 1913–1914 yılları arasında Karakol şehri yakınlarında Sazanova kasabasındaki Özbek okulunda eğitimine devam etmiştir. 1914–1916 yılları arasında Karakol şehrindeki Rus Tüzem adı verilen ve Rus olmayan halkların Rus dilinde öğrenim gördüğü okulda eğitimini sürdürmüştür [3].

Cedit okullarında eğitim alan Kasım Tınıstanov, Kırgız Türkçesinin gelişmesine katkıda bulunan birçok kitap ve makale yazar çok yönlü bir şahsiyettir. Kırgız yazı dilinin gelişmesinde özellikle harf devriminde büyük

E. Karşlı. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

payı vardır. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş aşamasında, 1925 yılında Latin harflerini temel alan ilk Kırgız alfabesini teşkil etmiştir. Latin alfabesini oluşturma gayesini “...her öğrenci okuduklarını iyi anlamaları lazım. Latin harflerine geçmemizden amaç Doğu'nun ak çalmalı hoca-mollalarını yok etmek için ya da kolay yol ile edebiyat ve medeniyetimizi oluşturmak, Latin harfleriyle soldan dağa doğru yazarak Latin veya Fransız olmak ya da medeni halkları taklit etmek değildir. Bizim amacımız, okuma-yazmayı kolay öğrenerek milli edebiyatımızı, milli medeniyetimizi toplayarak, bu yolla onların teknolojisi gibi teknolojiye sahip olmaktır” şeklinde açıklamaktadır [12, s. 168–169]. Tınıstanov'un açıklamasında milli bir edebiyatın oluşması için temelde eğitimin önemi ön plana çıkarılarak aydınlanmanın gerekliliği vurgulanmaktadır.

Kırgız edebiyat dilinin gelişiminde büyük payı olan Tınıstanov, *Okuu Kitebi* (1924), *Okuu Cazuu Bil* (1927) başta olmak üzere Kırgızlar için alfabe öğretici nitelikte eserler, Kırgız Türkçesinin sorunlarını ele aldığı birçok makale, ders ve gramer kitabı yazmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Ene Tilibiz I*, *Ene Tilimiz II*, *Kırgız Dilinin Morfolojyası*, *Kırgız Dilinin Sintaksisi*. *Okuu Kitebi* adlı çalışma Kırgız Türkçesiyle yazılmış ilkökul kitabıdır [13, s. 410]. Tüm bunlara ek olarak Manas Destanı'nı inceleyen Tınıstanov şiirler de kaleme almıştır. Eski düzeni yerdığı Mariyam menen Köl Boyunda adlı hikâyesi Kırgız Türkçesiyle yazılmış Kırgız edebiyatının modern anlamda ilk hikâyesi olma özelliği taşır.

Cedit okullarında okuyanlardan biri de Sıdık Karaçev'dir. Karaçev'in hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. Küçük yaşta babasını kaybedince Karakol şehrine gelmiş ve burada Usul-ü Cedit düşüncesiyle eğitim veren bir öğretmen yanında çalışmış ve onun öğretmenlik yaptığı okulda derslere girmiştir [4, s. 94]. Kırgız halkını aydınlatmaya ışık tutan eserler veren Karaçev, ilk eserlerini Tatar Türkçesiyle yazmıştır. Eserlerinin konusu Kırgız halkının çektiği sıkıntı ve acılardır. Eserleri halkın gelişimine katkı sağlayacak türdendir. Ceditçi düşüncenin etkisiyle yazılan eserlerinde Tatar okulunun payı büyüktür. Bu nedenle Sıdık Karaçev'in Kırgızların ilk Ceditçi şairi olduğu söylenmektedir.

Sonuç

Türkistan'da 19.yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Ceditçilik düşüncesi, asıl gelişimini 20. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Türk dünyasını etkileyen yenileşme fikri, hayatın her alanına yayılmıştır. İsmail Gaspıralı'nın açtığı yeni usulde eğitim veren okullarda yetişen aydınlar halkı buldukları konumdan kurtarma çabası içinde eserler vermişlerdir.

Ekim ihtilalinden sonra yazılı edebiyata geçiş aşamasını tamamlayan Kırgızlar, öncesinde sözlü gelenekten gelen edebiyatı yaşatmaktaydılar. Tatar ve Özbek okullarında eğitim alan Kırgız aydınları, Ceditçi düşünce anlayışıyla ilk bu okullarda tanışmışlardır. Kırgız aydınları aldıkları eğitimle sözlü kültür geleneğinin etkisinde birçok eser vermişlerdir. Çar döneminde yöneticilerin güttüğü siyasi anlayış, toplumsal hayatta yaşanan adaletsizlikler, halkın dış dünyada yaşanan yeniliklerden geri kalması, dinî öğretilerin yanlış aksettirilmesi, eğitimsiz bir toplum gibi pek çok sorun mevcuttur. Eserler, Kırgız tarihi ve kültürünü doğru anlamaya, millî değerlerde eğitici ve öğretici nitelikte olmaya yöneliktir. Aydınlar, tüm bu yaşanan olumsuz gelişmelerden eğitim yoluyla kurtulma fikrini temel alan, gelecek kuşakların eğitim almasını vurgulayan eserler kaleme alırlar. Çar döneminde halkın çektiği sıkıntı ve eziyetin farkında olan şairler, idarecilere uyarı niteliğinde şiirler yazarlar. Bu konularda Moldo Niyaz'ın eserlerinin yanı sıra Moldo Kılıç'ın benzer hususlara değindiği eserleri vardır. Moldo Kılıç, Sovyet Rusya'sının zulmünü ve onlarla birlikte hareket eden yöneticilerin uygulamaya çalıştıkları baskı ortamını Çüy Beyanı adlı şiirinde dile getirir. Dönem içinde Aldaş Moldo'nun Kırgız alfabesi ile ilgili çalışmaları, Togolok Moldo'nun geleceğin mimarı olan çocukların eğitimine yönelik Karışkır cana Tülkü "Kurt ve Tilki" Tülkü menen Turna "Tilki ile Turna" gibi masalları ve diğer şairlerin de eğitici ve öğretici nitelikte mühim eserleri vardır. Sözlü edebiyatın temsilcilerinin yanı sıra yazılı edebiyatın önemli şahsiyetlerinden İşenaalı Arabayev, Kasım Tınıstanov, Sıdık Karaçev, Osmonaalı Sıdıkov gibi halkı buldukları müşkül durumdan kurtarmayı, yaşanılanları geleceğe not düşecek eserler vermeyi kendine vazife olarak gören aydınlar, Kırgızların cedit düşüncesini yansıtan önemli şahsiyetlerindendir. Kırgız halkının geleceğine yönelik eserler veren bu isimler sosyal alandaki sorunları ortaya çıkarıp halkın geleceği için millî değerlerde eğitim ve öğretimin önemini vurgulayacak eserler yazmışlardır.

İhtilal sonrasında Ceditçilere birçok suçlamada bulunulmuştur. Çağın gerekliliğini taşımayan millî değerlerde eserler verdikleri ve halkı galeyana getirdikleri gerekçesiyle çoğu Ceditçi aydın rejimin kurbanı olmuştur.

Kaynaklar

1. Akpınar, Y., (Haz.), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: Fikri Eserleri*, C. 2. İstanbul: Ötüken, 2019.
2. Aynakulova, G., "XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başında Ceditçilik Hareketinin Kırgız Türkleri Üzerine Tesiri", Ankara, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 287, s. 165–169, 2011.

E. Karşlı. Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Hareketi.

3. Cigitov, S., “Kasım Tınistanov (1901-1938)”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 25, S. 216, 2005 // <https://www.turkocaklari.org.tr/iz-birakanlar/kasim-tinistanov-1901-1938-amp-61482-3557>.
4. Cigitov, S., “Karanlık Yıllar ve Bir Mihenk Taşı: Sıdık Karaçev” (Akt. Kemal Göz), *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, s. 93–105, 2006.
5. Devlet, N., *İsmail bey (Gaspıralı)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
6. Devlet, N., *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905–1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
7. Ercilasun, A. B., “İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri”, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, S. 337-338, s. 329–336, 1991.
8. Gökgöz, S. S., “İsmail Gaspıralı’nın ‘Medeniyet’ ve ‘Millet’ Fikri Üzerine Entelektüel Retoriği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 19–33, 2005.
9. Güngör, E., *Çarlık Döneminde Türkistan’da Fikir Akımları*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2008.
10. Güngör, E., “Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmanaalı Sıdıkulu”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, C. 25, s. 237–254, 2015.
11. Güngör, E., “Kırgız Matbuatının Ortaya Çıkmasında Ceditçiliğin Rolü”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bozok Üniversitesi, Yozgat, C. 5, S. 3, s. 387–400, 2016.
12. Kadyrov, M., *Kırgızistan’da Ceditçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dini Araştırmalar, Ankara, C.17, S. 45, s. 159–172, 2014.
13. Kallımcı, İ.T., Bir Kırgız Aydını: Kasım Tınıstanoğlu. Gürer Gülsevin ve Metin Arıkan(Ed.), Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı (s. 409–418) İzmir, 2005.
14. Kamaliev, A., “Ayaz İshaki’nin Eserlerinde Eğitim”, *Turkish Studies*, Volume 4/3, s. 1262–1280, 2009.
15. Kapağan, E., *Kırgız Şiirinde Ekim Devrimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
16. Kasımov, B., *Milli Uyanış* (Çev.: Fatma Açık), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.
17. Kasımov, B., “Ceditçilik (Bazı Mülâhazalar)” (Akt. Veli Savaş Yelok), *Gazi Türkiyat* S. 6, s. 335–361, 2010.
18. Kaymaz, Z., “İsmail bey Gaspıralı’da Dilde Birlik Fikri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, C. 5, S. 1, s. 75–78, 2005.
19. Koç, S., “Sovyet Döneminden Önce Kırgız Edebiyatı”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, s. 22–36, 2009.
20. Kubatova, A., *Kırgızistan’da Ceditçilik Hareketi (1900–1916)*, Ankara: Bengü Yayınları, 2018.
21. Maraş, İ., *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850–1917)*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2002.
22. Sıtdıkova, Y. *XX. Yüzyılın Başından XX. Yüzyılın İlk Yıllarına Kadar Kırgızistan’daki Tatarların Sosyal Hayatı ve Kültürü*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2011.
23. Türkmen, F., “Gaspıralı İsmail Bey’e Göre ‘Fikirde Birlik’ İdeali”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, S. 1, C. 5, s. 107–111, 2005.
24. Yazı, M. E., *Çarlık Döneminde Kırgızlar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007.

Андатпа

Түркiстан аймағында XIX ғасырдың соңында пайда болған және қалыптасуын XX ғасырдың басында аяқтаған жәдитшілік қозғалысы Гаспринскийдің басшылығымен татарлардан басталып, бүкіл түркі әлеміне тікелей ықпал етті. Татар зиялыларынан әсер алған қырғыз зиялылары да Усул-ү Жәдит түсінігі бойынша білім беретін мектептерде білім алып, қырғыз халқының сауатын ашу мақсатын алға қойды. Қырғыз зиялылары өз еңбектерінде, жалпы алғанда, Патшалық Ресей кезеңіндегі қоғамда байқалған кемшіліктерді, даму сатысынан қалып қойған халықты, билеушілердің зомбылығын және сауатсыз халықты қараңғылықтан ояуды тақырып ретінде алады. Осы тақырыптар төңірегіндегі Усул-ү Жәдит мектептерінің әсерімен білім беру саласында келешек ұрпақтың көзін ашу бағытында жасалған шаралар, ұлттық және рухани санасын қалыптастыру мақсаты, білімді ана тілінде алудың маңызын ерекше атап өтетін ойларды сол кездегі еңбектерде жиі кездестіреміз. Әсіресе, балаларды тәрбиелеуге арналған оқулықтар, қырғыз тарихы және мәдениеті жайындағы еңбектер, қырғыз әліпбиін жасау және қырғыз тілінің дамуына негізделген шығармалар, ауыз әдебиетіне негізделген өлеңдер жазылды. Қырғыз зиялыларының әдеби шығармаларына арналатын бұл мақалада жәдитшілік түсінігінің дамуы және қырғыз әдебиетіндегі жалпы көрінісі туралы сөз болады.

Кілт сөздер: қырғыз әдебиеті, жәдитшілік, Исмаил Гаспринский, жәдиттік ойлау.

(Э. Карслы. Қырғыз әдебиетіне әсер еткен жәдитшілік қозғалысы)

Аннотация

Движение джадидизма, возникшее в Туркестанской области в конце XIX века и завершившее свое становление в начале XX века, под руководством Исмаила Гаспринского началось с татар и непосредственно повлияло на весь тюркский мир. Киргизская интеллигенция, находившаяся под влиянием татарской интеллигенции, хотела просвещать киргизский народ, обучаясь в школах, дающих образование с пониманием Усул-ю Джедит. В своих трудах представители киргизской интеллектуальной элиты в основном обращали внимание на социальные проблемы в царский период, отставание народа от уровня стран с развитым общественным строем, давление со стороны правителей и пробуждение необразованного общества от сна невежества. В свете данной проблематики исследований, которые проводились для просвещения будущих поколений в области образования с влиянием школ Усул-ю Джедит, с целью создания национального и духовного сознания, выявлено, что выражения, подчеркивающие важность образования на родном языке, часто встречаются в произведениях того периода. В частности, были опубликованы обучающие книги для детского чтения, произведения, отражающие историю и культуру Киргизстана, печатные исследовательские публикации по созданию киргизского алфавита и развитию киргизского языка, а также стихотворения, выполненные в традициях устной литературы. В настоящей статье, наряду с литературными исследованиями киргизской интеллигенции, упоминается развитие джадидизма и его общий вид в киргизской литературе.

Ключевые слова: киргизская литература, джадидизм, Исмаил Гаспринский, джадидское мышление.

(Э. Карслы. Движение джадидизма, оказавшее влияние на киргизскую литературу)